

TARTALOM

<i>Fenyvesi Ottó</i>	Hétköznapi szürreál (<i>versciklus</i>)	3
<i>Petőcz András</i>	Zsoltárparafrázisok: Messze tőlem; Vidámíts meg (<i>versek</i>)	8
<i>Kőrössi P. József</i>	Hetven, hetvenegy (<i>elbeszélések</i>)	10
<i>Turczai István</i>	Előkert; A felismerés (<i>versek</i>)	23
	▶ Örökös készenlétben (<i>Turczai Istvánnal</i> <i>Navarrai Mészáros Márton beszélget</i>)	25
<i>Fried István</i>	„S e küzdés a nagyszerű fék...” (<i>Jegyzetek</i> <i>Az ember tragédiája újraolvasásakor</i>)	33
<i>Owaimer Oliver</i>	Petőfi, a regényhős (<i>Az első Petőfi-regény II.</i>)	48
<i>Virág Zoltán</i>	Zenei újságírás és rádiós műsorkészítés felsőfokon (<i>Fenyvesi Ottó rockesztétikájáról</i>)	72
<i>Ulrich Gábor</i>	Táj-tér-kép (<i>Ugray Zsuzsáról</i>)	84
<i>Bakonyi István</i>	Petőcz András: Az öregasszony, aki valamikor kislány volt	101
<i>Füzi László</i>	„A fehér izzás a legfokozottabb izzás” (<i>Sümegei György összeállítása Tóth Menyhért leveleiből,</i> <i>vallomásaiból, írásaiból, verseiből és a művészetével</i> <i>foglalkozó írásokból</i>)	103
	Ugray Zsuzsa grafikái (<i>A borítón: Átjáró, akvarell,</i> <i>tus, 35×50 cm</i>)	

FORRAS

55. ÉVFOLYAM | 2023. 4. SZÁM

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata ► Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* megyei könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@forrasfolyoirat.hu* ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; *Tel.:* 76/508-160; *videopix@videopix.hu* ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; *Tel.:* 76/501-240; *Felelős vezető: Szakálas Tibor*

A szerkesztőség tagjai: *Buda Ferenc (főmunkatárs), Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila (szerkesztő), Bosznay Ágnes (szerkesztési titkár).* A szerkesztésben közreműködnek: *Bahget Iskander, Komáromi Attila, Pintér Lajos* ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Owaimer Oliver

Petőfi, a regényhős¹

*Az első Petőfi-regény II.*²

Tekintettel Szokoly Viktor regényének általános elfeledettségére, célszerű lehet röviden ismertetni a tizenöt fejezetre tagolt cselekményt. A mű kezdetén, 1842. december 23-án Varga László színtársulata Fehérvárról Kecskemétre költözik, ahol Szigligeti Ede *Rózsa* című darabját készülnek játszani. A Borostyán művésznéven színészkedő Petőfi elmarad a többiektől, és csak december 27-én érkezik meg gyalog Kecskemétre, a költözés során azonban elveszíti a szükséges kellékeket és jelmezeket a társulat adósságai miatt. A megérkezés után rövid ideig lábadozik, majd elvállalja, hogy január elsejéig – közösségi adományokból, sok munkával és leleményességgel – megszervezi a színház felállítását. A költő egy komor és sötét szobát talál magának szállásul, itt alkotja meg lázas pipázás közben *Jövendölés* című költeményét. A színházszervezés gondjai, alkotói tevékenysége és szorgalmas önművelése mellett megismerkedik szállásadója, özvegy Dudás Mihályné és Eszter nevű, szépséges lánya családtörténetével. A három fejezetben elnyúló családi história pontos részleteit barátja, Színi László meséli el egy hosszú-hosszú betéttörténet keretein belül egy névnapi multság után, melyen Petőfi – kedélyingadozásának megfelelően – elszavalja *Felköszöntés* és *Disznótorban* című verseit is. A családtörténet (nagyon röviden) úgy foglalható össze, hogy az iszákos, ellustuló, majd egy kudarcos kincskereső kalandba keveredő családapa, Dudás Mihály halála után az özvegy teljesen kiszolgáltatottá válik a birtokukat felvásárló, Kánya Menyhért nevű dilettáns tudósnak. Kánya szemet vet Dudás Mihályné lányára, Eszterre, s mivel az özvegy visszautasítja a lányhoz való közeledését, kilakoltatással zsarolja a családot. Azonban Petőfi csellel kiszabadítja Esztert a sarlatán karmai közül: megvásároltat a professzorral egy Mátyás korabeli kódexnek feltüntetett, értéktelen iratcsomót, melynek árából az özvegy ki tudja fizetni az adósságait. Eszter jövőjét biztosítandó, a költő – saját érzéseit félretéve – kölcsönös vonzalmat ébreszt Színi László és a lány között, akik rövidesen jegyesek is lesznek. 1843. január elsején sikerül színpadra állítani Szigligeti darabját, melyben Borostyán megbukik, mert lámpalázásnak

▼

¹ A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült. Megvalósulását az ÚNKP-22-3 – SZTE-62 azonosítójú Technológiai Minisztérium és a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap Új Nemzeti Kiválóság Programja (ÚNKP) támogatta. A dolgozat megvitatásra került a klasszikus magyar irodalommal foglalkozó kutatókat összekötő, Szegeden 2022. október 20–21-én megrendezett, Vetésforgó elnevezésű konferencián. Köszönettel tartozom az ott elhangzott hozzászólásokért, javaslatokért.

² A januári számunkban közölt dolgozat második része.

bizonyul. A kudarcot követően lemond színészi álmairól, Pestre utazik, s elviszi kéziratait Vörösmartynak, akinek Pönögei Kis Pál néven mutatkozik be, mintha pusztán Petőfi megbízottja volna. A verseiért kapott pénzzel a zsebében mégis visszatér a színházhoz, Pozsonyban próbál szerencsét, de nem teljesülnek számításai: Lisznyai Kálmán segíti ki nyomorúságos helyzetéből, bemutatva őt Vachott Sándornak is. Az új kapcsolatainak köszönhetően Pestre költözik, ahol fordítói munkákból él, s felfedi magát Vörösmarty előtt. Hiába rendeződik az élete, újra otthagyja Pestet, s megint színésznek áll Debrecenben, ahol ismét nyomorogni kényszerül. Mindeközben Kánya féltékenységből (egy tüsszögést kiváltó por segítségével) megbuktatja a színpadon Eszter kedvesét, a Lear királyt alakító Színit. Később rájön, hogy átvették a kódexszel, ezért bepereli Dudás Mihályt, ám a kilakoltatás előtt még újra egyezkedni próbál Eszter kezéről. Az utolsó zsarolási kísérletkor toppan be Borostyán és barátja Dudás Mihálynéhoz, bejelentve, hogy időközben megoldották az ügyet: az adósságot elrendezték, Kánya Menyhértet pedig beperelték erőszakos sanyargatás vádjával. A regényvégi utolsó párbeszédéből azt is megtudjuk, hogy a debreceni nyomor és a kecskeméti jelenet között eltelt (elliptikusan, tömörítve és retrospektíven bemutatott) időben a két barát jelentős sikereket ért el: Színi megszerezte a térség egyik legtekintélyesebb nótáriusi állását, Borostyán pedig az ország leghíresebb költőjévé vált. A zárójelenetben az örömtől kicsattanó Petőfi Eszter és Színi lakodalmán a lány derekát átkarolva szaval el egy részletet *Dínomdánom* című verséből.



Mint látható, a regény egy *fikciós életrajzi narratívából* áll, amely több életrajzi kérdésben ténybelileg is egészen pontatlan, s amelyet – természetesen – kitalált események is színesítenek, különösen a kecskeméti jelenetek alatt. Másrészt a mű egy regényen végighúzódó *fikciós családtörténeti szál*on fut, melynek előzményeiről egy három fejezetet kitevő, a kerettörténethez csak lazán kapcsolódó betéttörténetből értesülünk. A *fikciós családtörténeti narratíva* az özvegyasszony és lánya történetét, egzisztenciális ellehetetlenülését, majd megmenekülését; míg a *fikciós életrajzi narratíva* Petőfi színészi küzdelmeit, kudarcát s híres költővé válását beszéli el. Az irodalmi életrajziséget és az irodalmi fikciót Petőfi személye kapcsolja össze: ő lép be Dudásék világába, s menti meg (fiktív barátjával) a bajba került családot, mialatt híres költő válik belőle.

Igen ám, csakhogy a bevezetőben ismertetett, Szokoly számára elérhető, a költő színészkARRIERJÉT dokumentáló korabeli források és szakmunkák alapján úgy tűnik, nem is lett volna lehetőség egy ennél „hitelesebb”, Petőfi (kecskeméti) színészkalandjait bemutató nagyobb epikai mű megírására. Legalábbis egy efféle projekt komoly, önálló kutatómunkát igényelt volna, mely eljárás később is idegen

maradt a szerző rendkívül termékeny (irodalmi) írásmódszerétől.³ Petőfi vándoréveinek tanúi, például Petőfi társulati kollégái, Némethy György és Szuper Károly, illetve Orlai Petrich Soma csak az 1870–80-as években publikálták részletes emlékeiket a témában. Emellett a színészi pálya rekonstruálásának kulcsfontosságú forrása, a Szabó József társulatának összetételét és repertoárját dokumentáló játékszíni zsebkönyveket is csak 1913-ban, illetve 1961-ben fedezték fel. Jellemző, hogy még Pákh Albert, a költő életét alaposan ismerő, biográfiáját megírni szándékozó közeli barát sem ismerte kellően Petőfi színészi napjait: a Vasárnapi Ujság 1862-es közleményében legalábbis a költő színésztársaihoz fordult hiteles életrajzi adatokért.⁴ (E források alapján 1969-ben Fekete Sándor dolgozta fel egy egész könyvben Petőfi vándorszínészi tevékenységének történetét,⁵ s ezt követően született csak meg a kecskeméti színészkaland „hiteles” művészi feldolgozása: 1973-ban Fekete Sándor saját irodalomtörténeti kutatásaira támaszkodva készített egy – talán Szokoly regényére is emlékeztető – életrajzi komédiát *Borostyán, a vándorszínész: Vidám jelenetek Petőfi életéből* címen.)⁶

Ami az 1858 júliusáig elérhető biográfiákat illeti, Szokoly Gyulai Pál irodalomtörténeti-esztétikai értekezéséből (1854), Jókai Mór *Tarka életben szereplő (Regény és mégsem regény* alcímű) novellájából (1855) és a Vasárnapi Ujságban megjelent életrajzi esszéjéből (1856), Vahot Imre memoárjából (1856), Toldy Ferenc irodalomtörténeti kézikönyvében található írásából (1857), valamint Lonkay Antal tankönyvéből (1855) tájékozódhatott érdemben a költő színészi pályafutásáról. Ezek a munkák átfogóan, néhány szóban vagy mondatban foglalkoztak Petőfi regényben ábrázolt napjaival. A szerző természetesen szóbeli közlésekből (például Lisznyai Kálmántól) is informálódott,⁷ azonban az előszóbeli és egyéb elbeszélői megnyilatkozásokból kiderül, hogy ismerte az életrajzokat is; egy tüzetesebb vizsgálat pedig láthatóvá teszi, hogy a munkákból amennyi információt csak lehetett, akkurátusan beépített a regényébe⁸ – olykor a tévedéseket is. A könyv forrásbázisa a kecskeméti napokkal kapcsolatban többnyire Petőfi egzisztenciális küzdelmeit, állhatatos önfejlesztését és alkotói tevékenységét dokumentálja. Nem véletlen,

▼
3 Kivételt jelentenek a kifejezetten történeti igényű munkái: *Mexikó Miksa császárig: Különösen ő- és újabbkori tört. és államszervezete* (fordítás német nyelvű etnográfiai és műveltségtörténeti szakmunkából, 1866), *Mészáros Lázár külföldi levelei és életrajza* (1866), *Mészáros Lázár emlékiratai, Világos hőse: Jellemrajzok Görgeiről* (1868)

4 PÁKH Albert, *Petőfi életrajza ügyében*, 1862. január 26., 45.

5 FEKETE Sándor, *Petőfi, a vándorszínész*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1869, Irodalomtörténeti füzetek (64). Legutóbb Rajnai Edit foglalkozott Petőfi vándorszínészi próbálkozásaival. RAJNAI Edit, „A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák...”: *Petőfi, a színész = Ki vagyok én? Nem mondom meg...: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 17–44.

6 FEKETE Sándor, *Borostyán, a vándorszínész: Vidám jelenetek Petőfi életéből*, Bp., Magvető, 1973.

7 SZOKOLY, *Petőfi: Epizód a költő ...*, i. m., 110.

8 Különös a színházvezető Szabó József megjelenítése, aki a műben Varga László néven szerepel, a regény egy jóval későbbi pontján viszont egy elszórt lábujjgözet arra utal, hogy a szerző ismerte – feltehetőleg Toldy munkájából – a színházvezető valódi nevét. (187)

hogy az itt játszódó jelenetek „biografikussága” is csak apróbb anekdotákon, információmorzsákon, a költő nagyjából⁹ ekkor keletkezett költeményeinek megidézésén, olvasmányélményeinek megemlítésén (Victor Hugo, Béranger, Schiller, Shakespeare, Horatius) alapszik. Petőfi alvási lehetőségei például Jókai *Tarka életben* felidézett emlékei alapján lettek megírva:

Nemsokára megtanulta azt [Petőfi], hogy a színház lakásnak nagyon hideg, s a borostyán olyan ostoba fa, amin semmi ennivaló nem terem. Később tréfásan beszélget el akkori napjairól: „Rózsa lugasokon háltam és felhőkkel takarózám,” értve alattuk a színpad limlomokat, mik párnáját és paplanát képviselték, mikor egyéb szállás hiányában a színpadon aludt.¹⁰

Szokolynál többször is visszatérő motívumok ezek a festett rózsák és felhők:

[...] azért a pletyka másnap nem is beszélhette, hogy a legfiatalabb színész, a ki a truppnak egyszersmind mindenese, a mult éjjel üres szobában festett rózsákon hált, s felhőkkel takarózkodott [...] (36)

[Petőfi mondja:] Lám, ha azon festett rózsákra heveredem, oly boldognak érzem magamat, mintha illatos rózsapárnákon hintálódnám. (147)

Jókai pályakezdő festőként való megemlítése is az író 1855-ös visszaemlékezéseiből (és Gyulai életrajzából) származhat. Ahogy a már idézett, előszóban olvasható Romulus–Petőfi-hasonlat is elsőként Jókainál fordul elő.¹¹ Érdekes, hogy a regény egyik kulcsmotívuma éppen Vahot Imrénél olvasható először, hiszen ő írt egy bizonyos könyvről, melyet Petőfi a valóságosnál értékesebbnek állított be anyagi problémáinak ideiglenes rendezése végett. (Gyulai egyébként – maga is felismerve a motívumot – kétségbe vonta a história hitelességét.)¹²

Az időben Petőfi Kecskeméten tartózkodék mint egy vándor-színész társaság másod vagy harmadrendű tagja s oly nyomorban tengődött, hogy a szállás- s étkezésért már több idej adása volt gazdasszonyának. Ez biztosítékul, zálogképen egy régi könyvet foglalt el tőle, melyről hitelének fentartása végett, tréfából azt szokta

9 Vö. GYULAI, *Petőfi életéből...*, i. m., 165–166.

10 JÓKAI, *Tarka élet*, i. m., 7. Kiemelés az eredetiben.

11 JÓKAI, *Petőfi Sándor*, i. m., 69.

12 GYULAI, *Petőfi életéből...*, i. m., 165.

volt mondogatni, hogy e titokteljes sybilla könyvet a világ minden kincséért sem adná oda.¹³

Szokoly az előszóban nem említi, azonban Petőfi Borostyán álnévéről (közvetetten vagy közvetlenül) Toldy Ferenc – Gyulai, Petőfi István és főként Orlai beszámolóí alapján készített – munkájából tudhatott, ahogy a vándortársulat Kecskemétre érkezésének karácsonyra eső időpontjáról is az irodalomtörténész adott téves ismertetést.¹⁴ Nehezen bizonyítható, de feltételezhető, hogy Szigligeti Ede darabja is Toldy munkájának hatására került a regénybe – történetileg teljesen alaptalanul. Aligha bizonyítható, de az ihletet talán a Petőfi utáni kutakodáskor szerezhette a szerző, hiszen az 1857-es kézikönyv Petőfi-életrajzának ismertetése előtt a *Rózsa* című – a korban nemigen játszott – drámából közölt mutatóványt, mely így a könyvben éppen azon az oldalon ér véget, ahol a biográfia elkezdődik.¹⁵

A regény pesti, pozsonyi és debreceni jelenetei már erősebben támaszkodhat-
tak a korabeli életrajzokra, olykor szókincsbeli hasonlóságokat is mutatva. Bár tudható, hogy Szokoly a költő Vörösmartyval és Bajzával való megismerkedésének történetét például Lisznyai szóbeli közlése alapján örökítette meg.¹⁶ Ez a változat leginkább Toldy Ferenc (Gyulaiétól apró részletekben különböző)¹⁷ életrajzához közelít. Érdekesebbek azonban a „hivatalos” életrajzoktól való eltérések:¹⁸ a fiatal költő (Bajza helyett) Vörösmartynak mutatkozik be álnéven, s a narrátor – Gyulai Pál bosszankodására! – a kortárs irodalmi viszonyokra vonatkozó, kritikaellenes kontextusban tálalja Vörösmartyék (túlzón ábrázolt) lelkesedését az ifjú költő iránt.¹⁹



13 VAHOT, *Petőfi Sándor*, i. m., 16.

14 „Székesfejervárra jutván, a Szabó-féle színészársaságba állott, melynél karácsonig »Borostyán« név alatt itt, a tavasz végéig pedig Kecskeméten működött, s emellett szorgalmasan úzte önmivélését.” TOLDY, *Petőfi Sándor*, i. m., 789–790.

15 *Uo.*, 785–786.

16 SZOKOLY, *Petőfi: Epizód a költő...*, i. m., 110.

17 Példaképpen említhető, Gyulai szerint nem álnéven, hanem névtelenül adta át a kéziratait. GYULAI, *Petőfi Sándor és...*, i. m., 28.

18 „Pesten Bajzánál »Pönögei Kis Pál« név alatt Petőfi megbízottjaként jelenvén meg, több dalokat adott által, mint magáéit és barátját” TOLDY, *Petőfi Sándor...*, i. m., 789–790. Vö. RAJNAI, „A napokban érkezett...”, i. m., 17–44.

19 Gyulai vonatkozó kritikája: „Szokoly, úgy látszik, csak azért túlozza a dolgot, hogy összehasonlíthassa Vörösmartyt és Bajzát a mostani kritikusokkal, mert mindjárt utána veti: [...] Mi örvendünk, ha kritikusokra jó satyrát ír valaki, úgy sem igen van irodalmunkban jó satyra, nem haragszunk meg egy-egy elmés czélzásért sem, ohajtjuk, hogy érdemleges cikkek keletkezzenek kritikusaink tévedései ellen, hanem az ilyen phrasisoktól valóban iszonyodunk. Egy kis pöffeszkedés érzésben és gondolatban: ennyi az egész. Nem érdemli a papírt és tintát. Egyebiránt jó lesz Szokolynak megtekinteni, hogy az akkori irodalom Hölgyfutárai, Gombostüi srb. fiatal humoristái és költői milyennek tartották Bajzát. Látni fogja, hogy éppen oly démonnak, bakónak, tudatlannak, mint ő tartja a mostani nem tudni kiket, csak hogy egy kissé elmésbben s jobb styllal írtak meg az ilyesmit.” GYULAI, *Petőfi életéből...*, i. m., 166.

Ez a valódi nagyság, mely nem félti saját dicsőségét; tündöklő nap, mely a ragyogó csillagok mellett még jobban feltűnik, s rátok gondolva, nagy szellemek! mindig eszembe jutnak napjaink romboló démonai, ama bösz kritikusk had, mely a bitortlott bakóbárdal, miután a jobbak bírószeke ellen el nem itélheti, legalább nyakát igyekszik szegni a valódi tehetségnek, s fennen kürtöli, hogy az ész, az esztetika törvénye szerint, melyhez épen annyit ért, mint cigányhóhér a korpus juriszhoz, – küldé áldozatát a semmiségbe. (179)

A regény a továbbiakban nem tér el Gyulai Pál életrajzától: a kritikus által néhány sorban megírt Lisznyaival való pozsonyi találkozást párbeszédes jelenetté formálja (183–192),²⁰ míg Petőfi Debrecenben töltött viszontagságos napjait szintén sűrítve,²¹ az általa olvasott forrásokra közvetetten hivatkozva meséli el:

Az ifjú költő odahagyva ismét Pestet ragyogó reményeivel együtt, felvette megint vándorbotját s Debrecenbe zarándokolt, hol a halhatatlan Fánscyval, kinek szelleme gyermekeiben: Ilka- és Etelkában uj életre gyúlt, – a „Velencei Kalmárban” lépett fel a marokkói herceg igen csekély szerepében, s mint életirői meg jegyzik, oly szerencsétlenül, hogy még e középszerű vidéki társulat sem szerződötté. „Inkább Soroksáron akarok első ember lenni, mint Rómában második!” – ilyenfélekép szólhatott vala mikor Julius Caesar Pompejushoz, s ilyenféleképen gondolkodott Petőfi is, midőn a debreceni szintársulattól ötöd magával elszakadva Székelyhidon, Diószegen rendezett előadásokat, hol a legelső szerepeket játszotta. De a színészi életben gyakran jut egy kézbe a királyi pálca és koldúsbot. Az első a szinpadon, az utóbbi a való életben; Petőfinek is odadta kezébe a sors e sovány gyámolt, s ezzel jutott Debrecenbe vissza, beteg testtel, tépett kebellet, tépett ruházatban. (193)

A regény életrajzi vonatkozású része a debreceni szegénység leírásakor éri el tetőpontját, illeszkedve a párhuzamosan zajló fiktív történethez is, amelyben ez idő alatt Színi megbukik a szinpadon, valamint Kánya rájön az átverésre, s a mit sem sejtő özvegytől követeli a könyv árának visszatérítését. Ez az utolsó előtti mozzanat, amely Petőfi életrajzához kapcsolódik, a biografikus szílat Petőfi híres

▼
20 Vö. GYULAI, *Petőfi Sándor és ...*, i. m., 29.

21 Gyulai fogalmazása: „Szenvedélyét a színészethez sem a nyomor, sem az annyira csekély siker nem tudták kioltani. Osztozott sok jeles ember szeszélyében, kik más pályához mutatnak kedvet, mint aminőt tehetségeik kijelöltek. Műveiből egy kis pénzt szereve össze, 1843 nyarán Debrecenbe utazott, s újra a színészethez akart szegődni. Fánscy éppen vendégszerepelt ott, s pártfogás alá vette. Vele lépett fel Shakespeare Velencei kalmárjában. A leánykérő marokkói herceget játszta, nagy mérséklettel szavalván el hosszú monológját. Kevés színészi tehetség volt benne, nem akarták szerződtenni. A társulattól egy kis elégedetlen csapat különvált, hozzászegődött, s elindult negyed-, ötödmagával Székelyhídra, Diószegre. Boldog volt. Az első szerepeket játszhatta. Egy-két hónap múlva betegem, rongyosan érkezett vissza Debrecenbe [...]”. *Uo.*, 30.

költővé válása (pontosabban annak utalásszerű és retrospektív említése) zárja le a regény végén.

Gyulai Pál szerint Szokoly fikciót és valóságot vegyítő eljárása töredezett regényszerkezetet eredményezett; vagyis koherensebb munka született volna, ha Szokoly választ a kecskeméti narratíva és az életrajzot szorosabban követő pesti, pozsonyi, debreceni jelenetek között.

Teljességgel nem értjük, hogy mi szükség volt rajzolni Petőfi pozsonyi és pesti napjait is, hiszen a „törtétek kerekdedsége,” ugy kívánta volna, hogy a kecskeméti napokon bevégeződjék az egész. Azonban, a mint már megjegyeztük, Szokoly nem akar lemondani az életirő teljessége- és hitelességéről. Kár, hogy az egész műben oly kevés az adat, s a mi van is nagy részt valótlan vagy ferde, s így a követelt „való alap” nagyon parányivá olvad le.²²

A kritikusnak abban kétségtelenül igaza volt, hogy a költő kecskeméti színházi kudarcával a regény egyik (Petőfi színházi életét ábrázoló) központi problémája megoldódik. Azonban azzal mintha nem számolna, hogy ha ott végződne a regény, a Petőfi-szál és a Dudás-féle családtörténet is meglehetősen nyugtalanító ponton zárult volna le. A családtörténet lezárása morális szempontból maradt volna feloldatlan, hiszen a bonyodalom megoldását az jelentette volna, hogy a költő csalással, hazugsággal, megtévesztéssel segíti ki Dudásékat. A Petőfi-szál talán lekerekíthető lett volna egy nyitott zárlattal, amely a színházi álmok (nem végleges) szertefoszlásával s Petőfi Pestre indulásával végződik, közvetetten utalva arra, hogy a fiatal költő ezt követően találkozott Vörösmartyval és Bajzával; de sokkal hatásosabb befejezésnek kínálkozott a debreceni szegénységgel (és a híres költővé válással) befejezni az életrajzot, hiszen a korban az életrajzírók a színészként töltött napokat szintén ebben a narratív sémában, a művészi beérkezés utáni perspektívából, az országos hírnév előtti életszakaszként ábrázolták. Ebben a narratív összefüggésrendszerben egy olyan életrajzi konstrukció mutatkozik meg, amely a költő pápai diákéveinek lezárulásával (a fehérvári és kecskeméti színészkedéssel) kezdődik, s a debreceni nyomorral ér véget. Ez egyszersmind fordulópontot is jelent az életrajzban, hiszen Petőfi a cívisvárosból indul gyalog Pestre, ahol Vörösmarty közbenjárására megjelenik az országos dicsőséget hozó első kötete. Érdekes, hogy elsőként éppen Gyulai interpretálta – Petőfi költészetének, például az *Egy telem Debrecenben* című versének hatására – a színészkarriert lezáró debreceni napokat ebben a történeti keretben, melynek jellegzetes motívuma a pályakezdő nyomor

▼

22 GYULAI, *Petőfi életéből...*, i. m., 165.

és a későbbi országos hírnév szembeállítására volt.²³ Jókai már egészen lakonikusan foglalta össze ezt az életszakasszá sűrűsödött időszakot a Vasárnapi Ujságba írt 1856-os életrajzában:

A komoly tudományok azonban nem sokáig birták őt lekötve tartani; újra színész lett, bejárta Kecskeméttől Debreczenig a kisebb színpadokat, sokat szenvedett, éhezett. Hajh, sok olyan helyen, ahol akkor éhezve járt, tejjel vajjal fűrésztlenék most! Nagy osztályrésze volt a színészet nyomorúságából s kevés a dicsőségéből, míg végre jó sorsa és saját óhajta Pestre vezérlette, ahol a minden költők édesatyja V**** felismerve benne a nagyszerű költői tehetséget pártolása alá vette s kieszközlé, hogy a „Nemzeti kör” kiadja Petőfi számos verseit egy kötetben.²⁴

Orlai Petrich Soma *Petőfi Debreczenben 1844-ben* (1857) című festménye (s a *Hölgyfutár* arról készült nagy sikerű műlapja) szintén ezt az időszakot és ezt a sorsfordulaton alapuló narratívát mutatta be.²⁵ Szokoly tehát ezt az érintetlenül hagyott biografikus keretet (ha úgy tetszik: fabulát) egészítette ki irodalmi fikcióval, hogy valamivel pótolja az egzakt információk hiánya miatt keletkező „üres hézagokat”. (2) Így mintha Petőfi-életrajzát egy átlagos, korabeli lapokban közölt, egészen eltérő témájú beszéllyel kísérelte volna meg összedolgozni. Tehát Gyulainak igaza volt abban, hogy a fikciós regény „nem akar lemondani az életiró teljessége- és hitelességéről,”²⁶ hiszen a híres költővé válás átfogó történetét mesélte el, még ha ehhez nem is volt kellő életrajzi tudása. Ebből természetesen nem következik, hogy Petőfi sikertörténete „eleve adottnak”, a regénynarrációhoz képest elsődlegesnek, s nem egy retorikai konstrukciónak volna tekintendő. A probléma inkább úgy ragadható meg, hogy a Petőfi fikciós életrajzát ígérő narráció gyakran fölfüggeszti a fikciós életrajzi olvasat lehetőségét, illetve visszaél, és szembemegy a saját maga által generált olvasói elvárásokkal. Ennek ékes példája az előbb ismertetett cselekménybonyolítási kényszert túlhajtó, Dudásék családtörténetét elmesélő betéttörténet. Hiába nyeri el a regényegészben betöltött előzménytörténeti funkcióját, ha elbeszéli Dudás Mihály szűrszabó szüleinek (!) körülményes egymásra találását és háztartásbéli gyarapodását; a fiú felcseperedését, családalapítását, majd egy rossz barát miatti eltunyulását; babonás és álmodozó hajlamainak kialakulását, valamint léha életvitele miatti lesüllyedését; végül a tragikomikus, sikertelen kincs-

▼
23 „S minő ellentéte a sorsnak! Petőfi 1844 telén a debreceni színházban, kit a jegyszedő csak kegyelemből bocsát be, s minden ember koldusként néz le vagy észre sem vesz; s Petőfi 1847. őszén ugyanott, kit az egész közönség éljennel fogad, mint Magyarország ünnepeit lyrikusát.” GYULAI, *Petőfi Sándor és...*, i. m., 30.

24 JÓKAI, *Petőfi Sándor...*, i. m.

25 OWAIMER, *Egy-Petőfi-ábrázolás...*, i. m., 101–106.

26 GYULAI, *Petőfi életéből...*, i. m., 165. Kiemelés tőlem – O. O.

kereső kaland utáni teljes leépülést, s az özvegy egzisztenciális ellehetetlenülését is. Az összesen mindössze 211 oldalas regényben nem lehetett észrevétlenül elrejteni ezt a 46 oldalas, összefüggő, szeretlen szövegbeágyazást. A Dudás-féle fikatív családtörténet még leköthette az olvasó figyelmét, hiszen a címszereplő Petőfi is szerepel benne, s aktív alakítója a történeteknek; azonban az aránytalanul hosszú intradiegezis hosszasan nélkülözi a címben és előszóban bejelentett főhőst. Emiatt a regény fő érdekelttségét jelentő Petőfi-karakter kikerül a cselekmény centrumából, s a *családtörténeti szál* dominál az *életrajzi narratíva* kárára. Adaptációelméleti szóhasználatlalt azt lehetne mondani, hogy a regény paratextusai azt ígérik, hogy ha nem is az életrajzot szorosán és hűen követő *transzpozícióban*, de legalább a „hűség kedvéért” szerkezeti változtatásokat eszközölő *szabad adaptációban*, esetleg tudatos eltéréseket mutató, de összességében a pálya vázát tükröző *egyéni interpretációban* dolgozza fel Petőfi irodalmi beérkezését. Ehhez képest – a komponálási aránytalanságok miatt – úgy tűnik, Petőfi jelenléte inkább *kölszönzéként* működik: tehát pusztá ürügyként és ötletbányaként funkcionál a regényben.²⁷ Gyulai is egy ponton mintha ezt kifogásolta volna a kritikájában:

Az egész *regényke* megtörténhetett volna Petőfi nélkül is. Színésztársa Színi egyedül sokkal jobban rászedhette volna Kánya tanár uramat, inkább is illett volna hozzá, így már azért is inkább sikerült volna a mű, mert legfeljebb egy *pár íves beszélyre* olvad le s a forma a tárgyhoz mért lesz vala. Azonban Szokolynak nyújtani kellett a téstát, mert meg akart felelni a címnek: „Petőfi életéből.” [...] Ha már írórul akar beszélyt írni, tegye legalább szükséges személylyé s jellemezze úgy, a mint életéből és munkáiból ismerjük.²⁸

A szerencsétlen cselekménybonyolítás pontos indítékait nehéz megmagyarázni, inkább csak találgatni lehet. Jól látható, hogy egy „tiszván” Petőfi befutását ábrázoló történet elbeszélése – életrajzi információk híján – szinte lehetetlen feladat lett volna Szokoly számára. Emellett nehéz másra gondolni, és Gyulai fenti megjegyzése is azt erősíti, hogy terjedelmi okok is közrejátszhattak; vagyis Szokoly – a témája sajátosságait figyelmen kívül hagyva – *ab ovo* regény volumenű munkát (Gyulai szavaival: „regénykét”) akart írni. Ezt erősíti a mű előzményének tekinthető, *Magyar Néplapban* közölt, a költő Vörösmartyval és Lisznyaival való találkozásáról szóló *beszély* is, amely még nem ambicionálta a regénynyi terjedelmet; s nem is lehet véletlen, hogy Szokoly ekkor még kifejezetten az elbeszélése

▼
27 Az adaptációk itt használt tipológiájáról: VAJDOVICH Györgyi, *Irodalomból film: A filmes adaptációk néhány kérdése*, Nagyvilág 51(2006): 685.

28 GYULAI, *Petőfi életéből...*, i. m., 167. Kiemelés tőlem – O. O.

hitelességét hangsúlyozta, kiemelve, hogy a lejegyzett történet a költő közeli barátjától, Lisznyaitól származik.

Azt hiszem, minden egyes sor, *mely a nagy költőről valódisággal bír*, szent reliquia az ő emlékéből, mit szeretettel, tisztelettel fogunk őrizni, s az indított reá, hogy azt mit egyik legjobb barátjának szájából [ti. Lisznyaitól – O. O.] hallottam róla, itt leírjam.²⁹

Tehát a kitaláltságot és a szórakoztató igényeket hangsúlyozó szerzői szándék a munka terjedelmi bővülésével (és vélhetően az életrajzi információk gyors fogyatkozásával) párhuzamosan fogalmazódhatott meg. Hogy miért számítottak a terjedelmi szempontok? Egyrészt, mert az első, folytatásos megjelenéskor ki kellett töltenie a Napkelet 1858-as évfolyamának második felévét, mely feladatot az idő előrehaladtával egyre nehezebben tudott teljesíteni. (A közlések gyakorisága és terjedelme is ezt tükrözi: a regényközlések hossza az idő haladtával egyre egyeletlenebbé vált, s szeptembertől – a betéttörténet megjelenése után – jelentősen ritkultak a korábban heti rendszerességű regényközlések is.) Másrészt mert egy rövidebb terjedelmű munka erősen ingadozott volna kisregény és beszély határán,³⁰ amely pedig már a mű kiadását, fogadtatását, az irodalmi térben való percepcióját is erősen befolyásolta volna. Akár az is előfordulhatott volna, hogy Szokoly rajzait – szükséges terjedelem hiányában – csak gyűjteményes kötetben adják ki, esetleg egyáltalán nem, s akkor rövid idővel garantáltan láthatatlanná vált volna a Bach-korszakbeli folyóiratipar novellatemetőjében. Valahogyan tehát „nyújtani kellett a téstát”, s a „pár íves beszélyt” regény méretűvé dagasztani.

Felmerül a kérdés: Szokoly vajon miért választotta a költő azon életszakaszát regénye témájául, amelyet nem tudott problémamentesen elbeszélni? A válaszadás előtt szükségesnek látszik egy rövid kitérőben felvázolni a regény fikcióképző mechanizmusait. Hangsúlyozandó, hogy a további vizsgálat nem fikció és valóság dichotómiájában kívánja vizsgálni a kisregény Petőfi-reprezentációját. Wolfgang Iser terminológiájára támaszkodik, mely szerint az irodalmi szövegek nem bonthatók le *fikció* és *valóság* kettősségére, hanem a *fikció–valóság–imaginárius* hármas összjátékában jönnek létre. Azaz a határsértő *fikcióképző aktusok* (a *szelekció*, a *kombináció* és az *önfeltárás*) a zavaros, lebegő, illékony fantáziaképzeteket (az *imagináriust*) a művön kívüli *valós* felé vezetik: megragadható alakzattal ruházzák fel, s rögzítik

29 SZOKOLY, *Petőfi: Epizód a költő... i. m.*, 110. Kiemelés tőlem. – O. O.

30 Regény és novella műfaji átjárhatóságáról, irodalmi kánonhoz való viszonyaikról, formai, retorikai és prózapoétikai, mediális sajátosságairól bővebben: HANSÁGI Ágnes, *Irodalmi kommunikáció és műfajiság: A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*, Akadémiai doktori értekezés, 2019, 106–157.; elérhető: http://real-d.mtak.hu/1225/7/dc_1641_19_doktori_mu.pdf. [utolsó elérés: 2022. július 28.]

a formáját az olvasó számára. A *szelekció* gyakorlata a szövegen kívüli társadalmi, történelmi, kulturális rendszerek elemeit kiválasztja, s a szöveg világába emeli át, ezáltal az észlelés tárgyává alakítja a művön kívüli (emiatt korábban a „valósággal” azonosított) rendszereket. A *kombináció* több szinten hoz létre és formál át különböző viszonyrendszereket: első szinten a szövegbe integrált, kiválasztott (*szelektált*) értékek, normák, konvenciók, allúziók és idézetek viszonyáról; második szinten a szövegen belüli szemantikai egységek, vonatkoztatási mezők elrendeződéséről (például a szereplőkről és tetteikről); harmadik szinten pedig a szavakról, a szó-tári jelentések egymásra gyakorolt hatásáról van szó. Lényeges, hogy a *kombináció* révén alakul ki az irodalmi szövegek főszereplője (vagy lírai énje) is. Az *önfeltárás* aktusa során a szöveg jelzést ad saját fikcionáltságáról, s emlékezteti az olvasót arra a szerződéses viszonyra, mely értelmében a szöveget nem beszédként, hanem „eljátszott beszédként” kell fölfogni. Jelzi egy megváltozott magatartás szükségét, mely az ábrázolt világgal való szembesülés pillanatában fölfüggeszti a „valós” világgal szembeni természetes hozzáállását.³¹ Vagyis ha a Szokoly-regényben megjelenő Petőfi-alakzatot (*Gestalt*) kívánjuk vizsgálni, az ismertetett *fikcióképző aktusok* működésére célszerű figyelni. A Petőfi-regény *önfeltárásáról* már volt szó a korábbiakban, hiszen az *önfeltárás* aktusai közül a legexplicittebbek és legtartósabbak a (paratextusok által is nyilvánvalóvá tett) irodalmi műfajok, amelyek szerződéses viszonyok egészen sokféle árnyalatát képesek rögzíteni. A *szelekció* (kiválasztás) és a *kombináció* (elrendezés) a gyakorlatban egymástól nehezen elválasztható műveletek, hiszen a regény kiválasztott elemei mindig valamilyen viszonyrendszerben találhatók, ellenben a kapcsolatok kialakítása éppen a már előzetesen kiválasztott regényelemek felhasználásával hajható végre. Az előző fejezetben bemutatott, Petőfi alakját háttérbe szorító történetvezetési aránytalanságok például szintén a *szelekció* és a *kombináció* (második szinten megvalósuló) aktusához köthetők.

S e ponton válik újra relevánssá az imént megfogalmazott, *témaválasztással* kapcsolatos kérdés, hiszen a *szelekció* legelemibb műveletei közé tartozik a regény tárgyának kijelölése. Erre egyrészt Szokoly is magyarázatot kínál az előszó már idézett részletében. Érvelése szerint a korábbi életrajzírókkal szemben ő nem tényeket szeretett volna előadni, hanem az „üres hézagokat” „a költő képzelmével” kipótolni. (3) Ebből a szempontból tehát Szokoly választása tudatos és jól átgondolt fogásnak tekinthető: a költő barátai és életének tanúi, valamint a professzionális irodalomtörténészek sokkal alkalmasabbak lehetnek egy tényalapú életrajz elkészítésére. A költő emlékét és életművét kisajátítani igyekvő irodalmi polé-

▼
31 Wolfgang ISER, *A fikatív és az imaginárius: Az irodalmi antropológia ösvényein*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás, Bp. Osiris, 2001, 21–43.

miák közepette³² egy ilyesféle munka megírására Szokoly talán nem is érezhette magát feljogosítva. Ezért olyan területet választott, ahol megközelítőleg egyenlő esélyekkel indult, s amiről a korábbi életrajzírók és szemtanúk is csak részleges tudással rendelkeztek, s amely emiatt rendkívül kényelmes táptalajt biztosított a fantázia kibontakoztatásának – az appropriációs versenyben ez biztosíthatta a Szokoly-regény létjogosultságát. Erre utalnak a Petőfi-könyv egy évvel korábbi, Magyar Néplapban megjelent előzményének bevezető sorai is. (Újra megjegyzendő, hogy a szerző megszólalói pozíciója változott: kezdetben, mikor még csak a költő Vörösmartyval és Lisznyaival való találkozásáról írt, mondanivalóját éppen a hitelesség erősítette, azaz hogy a lejegyzett történet a költő barátjától, Lisznyaitól származik.³³ A Petőfi-könyv viszont már a szórakoztató potenciált és a fikcionalitást hangsúlyozta.) Jól látható, hogy a szerző már a Magyar Néplapban megjelent Petőfi-beszélyében is gondosan felmérte, hogy milyen diszkurzív térbe lép írásával, tudatosan kijelölte megszólalói pozícióját, s helyzetéből következően értékelte (támogatta) a Petőfi-diskurzusban kibontakozó pluralizmust:

Ily divat lett a legutóbbi időben a dalnokok dalnokáról, Petőfiről írni. Gyulai Pál, Jókai Mór és Vahot Imre sokat beszéltek felőle, szépeket és nem szépeket, igazat és nem igazat. Szeberényi is szolgált életéhez egy adattal, mit Gyulai cáfolni igyekszik, s a Vasárnap Ujság, Pesti Napló és Magyar Sajtó vetekednek születéshelye kikutatásán. [...]

... Divat lett az utóbbi időben Petőfiről írni, hanem e divaton örvendhetünk. Tanújele ez annak, hogy közönségünk már nem csak a valódi becsü irodalmi műnek értékét képes felfogni, de vágyik annak egyéniségét, lelkületét ismerni, kinek szellemét ismeri.

Nem ragyogni vágyás készíttet engem e sorok írására. Petőfit közelebről soha nem ismertem, de láttam igénytelen, sokat kifejező alakját [...]



32 A téma a későbbiekben külön dolgozat tárgya lesz. Szemléltetésül néhány szövegszerű példa Petőfi szimbolikus tökére: „Ezen verselő had pár excellence Petőfi iskolájának szereti magát képzelni és nevezni, holott ha Petőfi mint mester valódiilag közéjük léphetne, szétverné őket mint hajdan szétkergetettek azok, kik vásárt ütöttek vala a templomban. Petőfit majmolni, paródiázni lehet, de az ő költői geniét legfőlebb is csak jó talentumok utánozhatják.” PÁKH Albert, *Szépirodalmunk a forradalom után*, Pesti Napló, 1852. október 17.; „Hallottad-e híret, miképen canonizálták Lisznyait a Hölgylutár[ban]? Rettenetes haragudnál velem te is, ha volna kire és miért. Az ünnepelelt költök már ma csak ugy könnyedén kelnek tökmagról. »Lisznyait annyira respektálta Petőfi, hogy költeményeit gyakran bocsatá bírálata alá.« Petőfi bíraltatta magát Lisznyaival!!! Oh minden égnek mindeniségü!!! De hagyjuk el. bolonduljanak meg még jobban; aztán pukkadjanak meg! szivesen kívánom.” Lévay József Arany Jánosnak, Miskolc, 1852. október 13., *AJÖM XVI.*, 103. „Aztán akad olyan jámbor lélek is, ki mindazt elhiszi, mondván: lám, Petőfi is barátja volt! Ez a Petőfihöz-irkálás igazán felséges találmány; nem tudom, ki fedezte fel, de a gonlat [!] aranyat ér!” ÖRIÁS [PÁKH Albert], *Boritékra való*, Szépirodalmi Lapok, 1853. május 26., 672. „Mindenki tudja, hogy Tompa jelenleg Aranyval a legkitünőbb helyet foglalja el költészeti irodalmunkban. Gyönyörű népdalait a nép szelében éneklí; balladáí, regéí, költöí beszélyeí s igazi ihlettséggel írt lyrai versei mindannyi gyöngyei irodalmunknak. Tompa Mihály az, kiről Petőfi egykor így nyilatkozott: »Ha Petőfi nem volnék, Tompa szeretnék lenni.« Hiszszük, hogy mindenki sietni fog nagy költönk összegyűjtött műveit sajátjává tenni.” (*Tompa Mihály összes költeményeinek I., II. és III. köteté*), Vasárnap Ujság 1858. május 9., 225. Kiemelések az eredetiben.

33 SZOKOLY, *Petőfi: Epizód a költő... i. m.*, 110.

S midőn még most is hallok róla egyetmást, képzeletem elé támad egész valójába, s boldog vagyok, hogy láthatám őt valaha, kiről az utókor csak holt betűkből olvashat.³⁴

A szelekció feladata azonban nemcsak bizonyos dolgok láthatóvá tétele: lehetővé teszi, hogy észleljük a kiválasztásból kimaradt elemeket is. Vagyis azáltal, hogy Szokoly a költő ifjúkori éveit dolgozta fel, nem kellett beszélnie az életút későbbi mozzanatairól; a rokonai, barátai, ismerősei (pl. Szendrey Júlia vagy Vahot Imre) számára kényes témákról, illetve a forradalomban és szabadságharcban való részvételéről vagy az eltűnésének (ismeretlen) körülményeiről.

Tehát ebből a szempontból inkább külső kényszernek tűnik Szokoly korszakválasztása. Hiszen a cenzurális viszonyok csak a Bach-korszak után tették lehetővé a költő forradalmi tevékenységéről és eltűnéséről szóló nyilvános diskurzust, így csak ezt követően alakulhatott ki széles körű, megalapozottabb konszenzus a költő haláláról, s ezt követően készül(het)tek el az azt bemutató művészi alkotások is; például Lotz Károly *Petőfi halála* (1863) című, litográfián terjesztett grafikája vagy Jókai Mór *Politikai divatok* (1863) című regénye. Ezekben a művekben – Szokolyéval szemben – a hétköznapi élet és a magánélet helyett egyén és történelem viszonya kerül előtérbe, a *nép* (s a kisebb lokális mikroközösségek) helyett a *nemzet* fogalma a meghatározó. Egy – keresztény analógiára épülő – hősiességen és mártíriumon alapuló emlékezetdiskurzus megteremtését szolgálják, melyben az önfeláldozó hősök a nemzet szimbolikus újjászületéséhez, üdvtörténeti távlatokkal való felruházásához járulnak hozzá.³⁵

A Petőfi életét feldolgozó munkák e tekintetben markáns műfaji elkülönülést mutatnak. A neoabszolutizmus költészetének emlék- és gyászverseiben egészen gyakran megjelent a szabadságharcban eltűnt vagy meghalt dalnok alakja,³⁶ míg a prózai alkotások, irodalomtörténeti munkák, közzétett forrásértékű levelek, visszaemlékezések jelentős része a Szokoly által is bemutatott időszakról,³⁷ illetőleg egy másik szövegcsoporthoz inkább a költő irodalmi beérkezése utáni esztendőkről szólt.³⁸ Még az átfogó életrajzi írások is csak félénken, elliptikusan és tabusított nyelvhasználattal beszéltek az 1847 utáni esztendőkről. Ismereteim szerint egyedül

▼

³⁴ Uo.

³⁵ Vö. BALOGH László Levente, *A magyar nemzeti áldozatnarratíva változásai*, Korall 59(2015): 38–42.

³⁶ Petőfi korabeli lírai ábrázolását egy külön dolgozatban kívánom vizsgálni.

³⁷ Például: SZELESTEY László, *Petőfi Debrecenben*, *Hölgyfutár* 1857. december 23., 1271.; SZÉKELY, *Petőfi*, i. m.; VAS, *Petőfi Debrecenben*, i. m.; PETŐFI István, *Bátyám Debrecenben* (A „Hölgyfutár műlapjához”), *Hölgyfutár* 1858. március 30., 285. –1, [ZALÁR József], *Petőfi és az...*, i. m.; *Petőfi S. magánlevelei közül*, *Nővilág*, 1860. március 25.; TOMPA Mihály, *Levél Petőfihez: Bártfáról 1844* = TOMPA Mihály, *Vérsei*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1858, 187–191.; SÁROSI Gyula, *A „csárda romján”*, *Hölgyfutár*, 1858. május 8., 105.

³⁸ VADNAY, *Megrötrént*, i. m.; KOVÁCS, *Petőfi első két...*, i. m.; BENICSKY Emil, *Nefejejs Petőfi életéből* (Két költemény eredete), Családi kör, 1860. december 23., 169–170.

Toldy Ferenc bátorkodott részletesebben értekezni Petőfi 1848–49-es szerepválalásáról.³⁹ E műfaji-tematikus megoszlásra Szokoly Viktor is reflektál regénye utószavában:

Megvalljuk, hogy Petőfit további élete, szerelmei, a világ szinpadáni működése, s tragikus eltűnése sokkal alkalmasbbá teszik regényhőssé, s hogy már magának a kornak ecsetelése – mely hazánk s irodalmunk történetében oly nevezetes epochát képez, – a mint egy részről az író részére e szerény cikkeknel sokkal nehezebb s kényesebb, úgy más részről hálásabb feladat.

Erősen hisszük azonban, hogyha a prózairó tolla nem is mer e rajzhoz fogni, a lant húrja nem marad érintetlen a nagy lírai hős megéneklésében. (209)

Szemléletes kivétel Jókai két novellája, melyek némi leleményességgel és közvetetten mégis ábrázolni tudták Petőfi forradalmi tevékenységét és eltűnését. Az 1853-as *Pruthi csata* (a korszakra jellemzően) az allegória eszközével él, s egy közel-keleti témájú novellában áthallásosan mesél a szabadságharcról és a világosi fegyverletételről, melynek a kerettörténetében (egy parabolikus-életrajzi olvasatban) a szerző s Petőfi alakja is felfedezhető. A *Hölgyfutár* 1858-as újévi számában megjelent *Sylvester éjszakák (emlék)* című, ügyesen felépített karcolat az eltűnt költő fontosabb életszakaszait eleveníti fel, köztük az 1844-es debreceni szegénységet is.⁴⁰ Ugyan a szabadságharc helyett a Tízek Társaságának rövid időszakát mutatja be utolsó életrajzi állomásként, a kávéházi jelenet már a halálát megjövendülő forradalmárt idézi.⁴¹ Szokoly vidám és könnyed regénye azonban nem kockáztat meg, hogy allegorikus vagy más, finomabb prózapoétikai eszközökkel kényes témákat feszegetsen.

Végezetül érdemes részletesebben megvizsgálni, hogy a forráshiány ellenére mégis miként alkotta meg Szokoly a maga vándorszínész „Petőfijét” s annak életrajzát. Kezdésként érdemes Petőfi *főhőssé válásának* körülményeire és *külső megjelenítésére* összpontosítani. Ugyan a cím (és a kötet esetében az előszó) egyértelműsíti a mű főszereplőjét, az első fejezetben késleltetve jelenik meg a színész-költő, helyette csak egy *Borostyán* néven aláírt, szellemes modorú, rossz hírekkel szolgáló levél érkezik a színésztársasághoz, rövid ideig fenntartva a kérdést: vajon azonosítható-e a levél írója a címben (s az előszóban) ígért költővel. A színház ellehetetle-

▼
39 TOLDY, *Petőfi Sándor...*, i. m., 791–794.

40 Az írás ötletes szerkezeti és tematikus megoldásaira nemrégiben Hermann Zoltán is felfigyelt: HERMANN Zoltán, *Jókai karácsonyi novellái = A kispróza nagymestere. Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Tempevölgy Könyvek, 2018, 192–193.

41 JÓKAI Mór, *A pruthi csata*, Pesti Napló, 1853. december 11–13., 1122–1129.; JÓKAI Mór, *Sylvester éjszakák*, *Hölgyfutár*, 1858. január 2., 1–2.

nüléséről szóló hírek felolvasása után a feszültség egy pillanatra a tetőpontra hág: „E levél elolvasása után percre mély csend állott be”. (9) A rendező bejelenti a színház összeomlását, lezárva a társulat közötti csendet megtörő rövid vitát: „Tönkre jutottunk! eddig van a dolog s ezzel punktum.” (11) Az (olvasó számára) enigmatikus aláírás miatt kezdetben nem egyértelmű, de az alaphelyzet Petőfi levele által realizálódik. Ezt követően „váratlan” fordulatként toppan be a kimerült, éhes és lázas költő, talpraesettséggel átalakítva a társaságon belüli viszonyrendszereket, a probléma megoldhatóságát sugallva: „Sopánkodás csak asszonyoknak való, s itt csupán csak férfiakat látok s mégis hallok sopánkodást!?” (12) Innentől kezdve a cselekmény egyértelmű ágensévé válik, ő veszi át a társulat irányítását, s még a társulatvezető Varga Lászlónak is ő ad feladatot a továbbiakban.

A költő felbukkanásával a külső megjelenéséről is értesül az olvasó. Talpraesett szavai ellentétes viszonyban állnak küllemével. A narrátor Petőfi három jellegzetes vonásának – kettős gallér, komor tekintet és pödrött bajusz – *kiválasztásával* építi fel esetlen és szegényes, az elismert költő országos hírneve előtti külső megjelenését; bemutatva az ínséges anyagi viszonyok között kibontakozó erkölcsi és művészi nagyság lappangó kezdeményeit.

A belépő alig volt húsz éves. Vállairól kerek, kopott köpeny csüngött alá kettős gallérral, a mint az történetünk előtt mintegy tíz évvel s történetünk után ismét tíz évvel, – öreg segrestyések és penzionált bérkocsisoknál pedig ősidők óta divatban volt. Fejét kis pörge kalap fődte s halavány, komor tekintetű arcának a csak körömmel megcsíphető pödrött bajuszka valami tragikomikus tekintetet kölcsönzött. (10–11)

A főhős megjelenítésének elhalasztása, amellet, hogy bevett feszültségfokozó eszköz, kiugratja a szöveg és az olvasó közötti interakcióban létrejövő Petőfi-alak megteremtését célzó törekvéseket. A Petőfi-jelentésalakzat többféle kulturális regiszter és toposz egymásra rétegződéséből áll össze. A legmeglepőbb talán az lehet, hogy Borostyán – bizonyos szinten – a Gyulai–Pákh Albert-féle adatolt, ténytyszerűséget elváró Petőfi-jellemrajzzal is összeegyeztethető. Noha Gyulai naiv népi költőként kanonizálta Petőfit, hevesen vitatta azokat a széles körben elterjedt – például Vahot Imre által terjesztett – nézeteket, melyek a költőt tanulatlan és bohém figuraként képelték el.⁴² Szokoly regénye mintha a művelt költő képének egy populáris változatát, leegyszerűsítését, sztereotípiáját valósítaná meg. A regény vándorszínész Petőfije már a társulatnak küldött levelében is számot ad klasszikus műveltségéről, latin nyelvtudásáról. (Pákh Albert a modern költői lét nélkülöz-

▼

42 Vahot Imre például azt állította, hogy Petőfi nem beszélt idegen nyelveken. VAHOT, *Petőfi Sándor*, i. m., 95.

hetetlen készségének tekintette mindezt, így fogalmazott eltűnt barátja, Petőfi nyelvtudásáról: „tanúbizonytságot tehetünk róla, hogy több mivel európai nyelven is beszélt [...] A nélkül mai világban nem is nevezhetné magát valaki írónak.”⁴³ Később Borostyán a világirodalom klasszikusaiért rajong, intellektusa és szókincese látványosan kitűnik környezetéből. Érvéseiiben gyakran használ – indokolatlanul, keresettnek és tudálékosnak ható – antik analógiákat, idézeteket.

- Hallottak önök valamit Didóról? – válaszolt az ifjú új kérdéssel a kérdésre.
- Az Aeneisből emlékszem valamennyire ezen személyre, – válaszola az igazgató. – De szeretném tudni, mi közünk nekünk jelenleg Didóhoz és Didónak hozzánk?
- Nos direktor úr, nem tudná-e ön megmondani, mennyivel birt ez az asszony, midőn Afrika partjaira lépett Tyrus feldulatása után?
- Ugy emlékszem, hogy csak nagyon csekélységgel.
- S abból a csekélységből mégis a karthágói birodalmat alapította meg.
- De mi közünk nekünk Didóhoz és a karthágói birodalomhoz?
- Igen sok.
- Tán Didóról készítettél drámát? – jegyzé meg az elsőszerelmes gúnyos célzással, – s ezzel akarod truppunkat felemelni?
- Ugyan Didóról is készíthetnék drámát, de hagyom ezt máskorra. Most azonban csak azt kérdezem, hogy erősebbeknek hiszitek-e magatokat egy asszonynál?
- Természetesen! – kiáltottak többen, kik pedig egyetlen egyig papucs-kormány alatt nyögtek.
- Legyünk tehát Didónál is erősebbek s alapítsuk meg birodalmunkat semmiből!
(14–15.)

Azonban a műveltséget, a betűket s annak ismeretét a néphit gyakran mágikus hatalommal ruházza föl. Kerényi Ferenc értékelése szerint a Bach-korszak Petőfi-ábrázolása „visszatért tehát a *garabonciás*, ösztönök hajtotta vadzseni portréjához; arra a kb. 1844 eleji, önzánerező szintre, amelyet Petőfi már 1845-től szinte kétségbeesetten igyekezett meghaladni, megszabadulni a rákövesedő maszktól.”⁴⁴ A garabonciás diák az ősi pogány hitvilágból származó táltos, a középkori, itáliai és német egyetemeken tanult, önmagát ördöggel cimboráló varázslónak feltüntető vándordíák és a pogány európai vihardémon alakjának egyvelege. Alakját számtalan formában és változatban őrzi a hagyomány, és egészen sokféle (például elásott kincsről szóló) hiedelem kötődik a nevéhez. Általában a falvakat járja hosszú, ron-

▼

43 *Vasárnapi Ujság*, 1856. március 16., 96.

44 KERÉNYI Ferenc, *A körözlevéltől a szoboravatásig: A Petőfi-kultusz első korszaka 1849–1862 = Kegyelet és irodalom: Kultusz történeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1997 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 7), 134–135. Kiemelés tőlem. – O. O.

gyos, kopott ruházatban; erejét egy bűvös, fekete könyvből (néhol varázsgyűrűből) szerzi. Gyakran sárkánya is van, azzal repül faluról falura, hogy bekopogtasson házakba, s ahol jó szívvel fogadják, ott áldást mond, viszont ahonnan kiutasítják, oda vihart és jégesőt küld. Csokonai jegyzete a *Dorottya* című vígeposzában használt garabonciás diák toposzhoz: „A' GARABONTZÁS DEÁK felől az a' mese van Népünknel, hogy sárkányon jár, és a' forgószelet ő támasztja, kivált ha, ahol rongyos köpenyegjében kéreget, tejet és kását nem adnak néki.”⁴⁵ Tizenhárom iskolát végzett fiatal tudós ember, akinek tudománya az időjárással, a viharokkal és a jégesővel kapcsolatos.⁴⁶ Diákos temperamentum, csapongó életkedv jellemzi. Nem véletlen, hogy két szatirikus-humorisztikus hetilap címében is megjelent 1861-ben és 1882-ben. Az utóbbinak Gárdonyi Géza, az előbbinek viszont éppen Szokoly Viktor volt a szerkesztője (a főmunkatársa pedig Vas Gereben).

Bizonyos motívumok (vándorlás, bekopogtatás, írástudás, könyvek, kopott ruházat, diákos életfelfogás) alaposabb vizsgálat nélkül is nyilvánvaló hasonlóságot mutatnak a vándorszínész Petőfi és a garabonciás diák alakja között. Szemléletesebbek azonban a szövegszerű utalások, melyek szintén a népi hitvilág különböző figuráival hozzák összefüggésbe a színész-költőt. Példaként említhető az a regényeleji jelenet, amelyben Színi a lázas és kimerült Borostyán gyors megérkeztere azt a humoros szándékú magyarázatot veti fel, hogy barátja – garabonciás diákokhoz hasonlóan – sárkányokon utazott Fehérvárról Kecskemétre. Petőfi azonban költői képpé, a művészelet hétköznapijaival járó éhség metaforájává alakítja át a sárkány(lovaglás) motívumot:

- Hogy van az, hogy leveleddel majdnem egy időben érkezel, Sándor? Szólamlott meg végre az elsőszerelmes, midőn mindnyájan meggyőződtek arról, hogy az érkezett valóban Borostyán s nem káprázatoskép.
- Talán sárkányok hoztak? – tréfálódott az intrikus.
- Nem hoztak, hanem kergettek a sárkányok.
- [...]
- Mi bajod Sándor? – kérdé Szini részvevőleg.
- Bizonyára lázas víziója van, – jegyzé meg az őt körülvevők egyike. Nézzétek, arca hogyan elhalaványult, s olyan mint a viasz. Borostyán elmosolyodot [!], de látszhatott rajta, mennyire erőszakolja ezt a jó hangulatot.
- Hát azt hiszitek, hogy hagymázban beszélek?

▼

45 CSOKONAI Vitéz Mihály, *Költemények 4.*, 1797–1799, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, 154.

46 HOLLÓ Domokos, *A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban*, *Etnographia* 45(1934/1–2): 19–34; ORTUTAY Gyula szerk. *Magyar néprajzi lexikon*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975; HOPPÁL Mihály szerk. *Magyar néprajz: VII. Népszokás – néphit – népi vallásosság*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990; GALUSKA László Pál, *Gonosz garabonciások, borissza bacchusok, széltoló szellemek avagy Tükör, vagy görbe tükör?: hiedelemények, népi kulturális alakok; folklór a XVIII. századi iskolai comediókban, (doktori értekezés)* Pécs, 2011, 49–59.

- No igen, mert nem értjük, mit akarsz azokkal a sárkányokkal, a kik megkergettek?
- Látszik, hogy nem születettél poétának, s nem értesz a képekhez.
- Hát mi értettél a sárkányok alatt?
- Mi mást, mint a legdühösebb vadállatot, az éhséget. (12)

Színi – ironikusan – ördöggel paktáló bűvészhez, varázslóhoz hasonlítja barátját akkor is, amikor az arról próbálja meggyőzni a társulatot, hogy a színházat önerőből, saját tőke nélkül is fel tudják állítani.

- Mert jelmezeket, kulisszákat s függönyöket csak bűvész teremthet elő semmiből.
- Jó, én leszek hát a bűvész. Es én teremteni fogok jelmezeket, függönyöket és kulisszákat semmiből, vagy legalább nem sokkal többől, mint a semmi. Ki akar tanítványom lenni?
- Ha lelkemet nem kell az ördögnek lekötönnöm, én tanítványul ajánlkozom, — szölt nevetve a komikus.
- Csapj hát a markomba! (17)

A színházzervezést mágikus aranykészítéssel azonosító metafora visszatérő motívum; megint csak Színi használja tréfásan, amikor Petőfi Kánya Menyhérttről kérdezi őt.

- Pythia csak bolondítani tudja az embereket, de mi aranyat akarunk csinálni veled. (49)

A helyi lakosság azonban – Színnel ellentétben – ironikus távolságtartás nélkül hajlamos bizonyos folklóralakokkal azonosítani a színész-költőt. Dudás Mihályné például az első találkozáskor szintén mesebeli alakként (a szájhagyomány útján terjedő kulturális kódokon keresztül) percipálja a házukba bekopogató költőt:

[...] anyja az első meggyújtott, de csakhamar elaludt gyufa világánál futólag megpillantá az idegen különös alakját, s ijedten fölsikoltott.
 Borostyán kopott gallérköpnögyében, kalapjával kezében, halavány arcával s torzomborz hajával, mint valami földbe gyökerezett szobor állva a szoba közepén a kénes gyufa sárga lángjánál egy pillanatra úgy tűnt elő mint azok a mesebeli kísértő lelkek, a kik hol királyfi, hol meg haramiavezér alakjában jelennek meg. Hogy a beteg nő őt melyik alakul vette, arról a jó asszony tán maga sem tudott volna feleletet adni. (30–31)

Szokoly regénye tehát nem egy népi, garabonciás-Petőfit ábrázol, hanem különböző kulturális regiszterek találkozási pontját mutatja meg. (Egyébként, mint

Vas Gereben *A nemzet napszámái* című regényéből is kitűnik, a vándortársulatok otthonosan használták a különböző regiszterű kulturális kódokat; gyakran dolgoztak fel szájhagyományból eredő, például éppen garabonciás diákokat ábrázoló témákat.⁴⁷ Míg Borostyánék Szigligeti Ede és Shakespeare darabjait játsszák el a kecskeméti paraszti-polgári közönség előtt.) Vagyis a regény a művészetet, a művészeket és a művészetet – ironikus felhanggal – a babonák világában élő nép perspektívájából is megjeleníti. Iser terminológiájával: a néphit elemeit *szelekció* által beemeli a Petőfi-karakter ábrázolásába, majd azokat *kombináción* keresztül a korabeli művészet rendszerének fogalmi, habituális és értékrendbeli készletével szembesíti. Humoros célzattal, babonaellenes éllel csoportosítja Petőfi alakja köré a régi korok történeteiből átvett, letűnőnek gondolt népi hiedelmeket, garabonciás babonákat. Mellesleg ez a különböző kultúrákat, életformákat, értékrendszereket megjelenítő, azokat ellentételező eljárás megidézi a 18. századi iskolai drámákat, examenszínjátékokat, például Csokonai Vitéz Mihály *Cultura* vagy *Gerson du Malheureux* című komédiáit is.⁴⁸ A Petőfire vonatkozó garabonciás képzettársítások egyébként is a Csokonai és Petőfi közötti (poétikai és életrajzi) párhuzamokból eredhetnek.⁴⁹ Csokonai recepciójában (és életművében) rendkívül erősen jelen voltak a folklórhagyományok, s a paraszti emlékezetben a költő csakugyan a garabonciás diák jegyeit viselte magán.⁵⁰ Egyébiránt Csokonai *A méla Tempefői* című drámatörredékében már ironikus felhanggal jelenik meg a garabonciás diák–költő párhuzam: egy szitkozódó hajdú azonosítja a költőket gonosz erővel szövetkező, jégesőt hozó hiedelemalakkal.⁵¹ Érdekes, hogy Petőfi halála után elsőként éppen Vahot Imre hasonlította a vándoréveit lezáró Petőfit garabonciás diákhhoz 1855-ben:

Közelegvén divatlapom megindulásának kitűzött ideje – július 1. 1844, egyszer csak egy mogorva, de jelentékeny, lelkes arczu fiatal ember toppan be szobámba, – borzas hajjal, világos színű kopott kabát- és nadrágban s magas tetejű fehér kalappal.



47 VAS Gereben, *A nemzet napszámái, II. kötet*, Pést, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1857, 55.; UŐ, *A nemzet napszámái, III. kötet*, i. m., 115.

48 NAGY Imre, *Iskola és színház: Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*, Bp., Balassi Kiadó, 2007, 239–266., 251. GALUSKA, *Gonosz garabonciások, borissza bacchusok...*, i. m., 132–137.

49 SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció Kiadó, 2014, 395–408.

50 Uő.; LUKÁCS László, *Csokonai a néphagyományban*, Bp., Ráció Kiadó, 2007, 11–25.

51 „Menjünk bizony ám, hűm. Hogy a forgósél ragadja el ezeket a lüdvércekkel cimborázó poétákat, ugyan sok baj van velek. Kivált az a másik, az a jégeső öntő Dömötör, akit most vive el innen Dorómó, mindjárt ördöngös verssel áll elő. Uram, Teremtőm! ha van még a te kérubimod között valahol eltéve egy rozsdás menkü; ütted meg ezeket a bodzatőrül került ördög markotányosait, ne nézd, Uram, hogy most november van.”

Igazi vándor komédiás alak, a viszontagságos s kalandos élet sajtászerű bélyegével,
– épen mint egy felhőből cseppent garabonciás diák.⁵²

Az a szerkesztő, aki mellett (s valószínűleg hatására)⁵³ Petőfi 1844-ben rövid ideig „a la Csokonai”⁵⁴, vagyis „...mint Csokonai redivivus, rövid prémes dolmányban, feszes nadrág, darútollas kalappal s makrapipával”⁵⁵ mutatkozott a széles közönség előtt.⁵⁶ Mint tudható, a hatás nem maradt el, s Petőfi Csokonai-val való összehasonlítása már a költő életében megkezdődött.⁵⁷ Alaposabb vizsgálatot érdemelne, hogy a Csokonai-emlékezet hatása alatt formálódó Petőfi-képzetek vajon mennyiben kerülhettek át (és vissza) a közköltészeti és folklórtradícióba. (Egy áttekintő szintű kutatás alapján úgy tűnik, a néphagyomány döntően inkább a csatában eltűnt katonaköltő köré, esetleg a születése körülményeiről szőtt mondákat.)⁵⁸ Annyi azonban bátran kijelenthető, hogy a Petőfi-líra szabadságharc utáni (1858 előtti) recepciója s a széles körben elterjedt Petőfi-kép a Csokonai-hatásokat mutató népies költeményeken alapult.

A regényben egyébként nem csak Petőfi karakterét lengik körül népies motívumok. Az egész regény jellegzetessége a babonákon való élcelődés s a különböző népszerű tévhitek felvilágosító szándékú demisztifikálása. Kánya Menyhért alakja például nyilvánvaló rokonságot mutat – a Csokonai-emlékezetet is erősen meghatározó – Hatvani Istvánnal (1718–1786), a „magyar Faust” alakjával. A korban bámulatosnak ható fizikai kísérleteket bemutató debreceni tanárprofesszor köré a diákjai alkottak folklórmotívumokból és a Faust-mondakörből építkező történeteket, melyek aztán a nép ajkán tovább hagyományozódtak; a felvilágosult, nagy tudású polihistorból egy sötét erők fölött uralkodó gonosz varázslótudós figuráját alkotva meg. A tudósi pálya mellett további párhuzamot jelenthet, hogy Hatvani is látványos anyagi gyarapodást ért el, melyet – többek között – pénzkölcsönzéssel és ingatlanvásárlásokkal valósított meg. A kecskeméti diákokkal hadakozó Kánya

▼

52 VAHOT, *Petőfi Sándor*, i. m., 16; Vahot később is Csokonai „Jelki rokonának” nevezte Petőfit. Vö. VAHOT Imre, *Emlékiratai*, Bp., Aigner Lajos kiadása, 1881, 238.

53 SZILÁGYI, *Az íróvá válás...*, i. m., 164.

54 JÓKAI, *Tarka élet...*, i. m., 37.

55 SZILÁGYI, *A költő mint...*, i. m., 396.

56 Uo.

57 MEDGYES Lajos, *Petőfi Sándornak*, Életképek, 1846. október 31. 562. Vö. Erre utal Jókai Mór is *Politikai divatok* című regényében. Vö. OWAIMER Oliver, *A Petőfi-rejtély Jókai szemével: A Politikai divatok a Petőfi-diskurzus kontextusában*, Tiszatáj 76(2022/3): 76.

58 *Petőfi a ponyván és a népirodalomban – Petőfi regék*, írta BARÓTI Lajos, összegyűjtötte PÉTERFY Tamás, Bp., Athenaeum, 1909 (Petőfi-Könyvtár, XXII. füzet), 81–88.; DIENES András, *A legendák Petőfije: Táj és emlékezés*, Bp., Magvető, 1957; MARGÓCSY István, *Hány helyen nincsen Petőfi?: Amit a Petőfi-legendák háttéréről tudni lehet = Uő, Színes tinták: Tanulmányok, esszék a magyar irodalom*, Bp., Kalligram, 2020, 38–62.

Menyhért azonban nem varázserővel bíró gonosz varázsló, s nem is komoly, tudományokhoz értő tudós, hanem egy kicsinyes és fősvény sarlatán, aki kiszolgálta-
tott környezetét téveszti meg félműveltségével, áltudományos teóriáival s anyagi
értékeivel: felhalmozott egzotikus állataival, növényeivel, tudományos eszközeivel.
Beszédese, hogy a regényben éppen *időjós*lás céljából keresi meg őt két kihasznált
tanyasi parasztember. (125–126)

A betéttörténetben elbeszélte kudarcos kincskereső történetéhez is hasonló a
viszonya az elbeszélőnek: a több évtizednyi távlatra tekintettel egészen megenge-
dően, felvilágosult leereszkedéssel mesél a régi idők (az 1820–30-as évek) kincske-
reső babonáiról, azonban a mögöttük húzódó irracionális dologkerülő mentalitást
kritikával illeti:

Mínt hogy azonban a mi Mihály gazdánkknak a részvényekről legkisebb fogalma sem
volt, de meggazdagodáshoz munka nélkül szeretett volna jutni, arra az útra lépett,
melyet már előtte annyian követtek; azt hiszem, arra is rávetette volna fejét, hogy
a cigány imádsággal előidézze az ördögöt [...]. (103)

Mindez persze a legkevésbé sem egyedülálló vagy újdonságértékű. A kincskereső
történetek már eleve a leleplezés és az ironikus kifordítás szándékával honosodtak
meg a magyar szépirodalmi prózahagyományban (s nagyon hamar folytathatatlan-
nak bizonyultak).⁵⁹ A líra és a drámairodalom terén azonban vannak figyelemre
méltó darabok, melyek gyakran létmetaforává alakítják a kincskeresés motívu-
mát. Példaként Vörösmarty Mihály *Kincskereső* (1832) című drámája vagy Tompa
Mihály *A harangszó* (1847) *A kincsásó* (1849), *A kincskereső* (1854) vagy Arany János
befejezetlen, *A kincstalálók* (1854 körül) című költeménye említhető.

Visszatérve a Petőfi-ábrázoláshoz: Szokoly regénye – a nagy ütemben fejlődő
tömegmédiá populáris termékeként – a régi időkből származó, letűnőnek vélt
szóbeliségen ironizál megengedően, kisajátítva annak nyelvi-kulturális alakzata-
it, hogy azokból egy modern (városi) valóságtudathoz alakított vándorfigurát,
a (kitörni készülő) művész típusát alkossa meg. S hogy milyen ez a művészfigu-
ra? Olykor szoros egyezést mutat a korszak más művészábrázolásaival, például
Orlai Petrich Soma *Petőfi Debrecenben 1844-ben* című festményével, vagy az arról
képkommentárt író Vas Gereben művészalakjaival. De fő vonásaiban a Gyulai
Pál-féle Petőfi-képtől sem tér el. (Ezért lehetett, hogy a szigorú kritikus a főhős
jellemábrázolásában pusztán a lappangó – Petőfi, Színi és Eszter közötti – szerelmi
háromszöveget dorongolta le, a költőhöz nem illő, méltatlan vonásként értékelve

▼

59 Hites Sándor alapvetően a kincskereső kísértettörténetekről értekezik, megállapításai azonban minden bizonnyal a kevésbé misztikus kincskereső történetekre is érvényesek. HITES Sándor, *A kincstől a tőkégig: Kísértettörténet és pénz a korai magyar novellában* (Kármán, Fáy, Kölcsey), *Literatúra* 39(2013/2): 137–138.

azt.) Rendkívül jellemző a művészi szegénység idealizált megjelenítése: ahogy Orlai Debrecenben tengődő Petőfije, úgy *A nemzet napszámasai* Nagy Pistája is gyakran feszegeti fizikai tűrőképessége határait, rövid idő alatt irreális távolságokat tesz meg gyalogláb, s előszeretettel alszik a színpadi díszletek között (egy színpadi koporsóban). A lobbanékony költő alkotási módszere is a naiv, improvizatív ösztönzsenit idézi; költeményeit rendre a konkrét, pillanatnyi élethelyzetének megfelelően alkotja, vagy szavalja el. Ha felzaklatja Dudásék családi históriája, az asztalt csapkodva adja elő a kecskeméti közönséget borzongató, tajtékozó hangvértelű *Felköszöntés* című bortalát. Majd miután – percek múlva – megnyugodott; mindenkit jókedvre derít az alkalomhoz illő, familiáris hangulatú *Disznótorban* című költeményével. Petőfi fejlődéstörténete mindvégig a művészi beteljesülésre fókuszálva rajzolódik ki, így más területeken meglehetősen kiszámítható, egysíkú, s pusztán egy-egy (pozitív) jellemvonás megtestesítője. A főhős áldozatkész jóbarát s az elesettek megsegítője – jellemével, tetteivel, szokásaival és külső megjelenésével is általános közösségi értékeket képvisel.

Karakterfejlődése (mely az efféle narratívák konstitutív eleme) két egymással összefüggő szembenállásra épül: egyrészt szegényes élethelyzete és az abból kitörni vágyó ambícióinak ellentmondására; másrészt a színészi pályához való hiábavaló ragaszkodásra és a tehetsége által kijelölt költői hivatás felismerésére és elfogadására, azaz a színészi és a költői pálya közötti választás kényszerére. A regényben citált *Felköszöntés* (1842), *Jövendölés* (1843), *Búcsú a színésztől* (1844), *Első szerepem* (1842), *Hozzá* (1844) és *Dínomdánom* (1843) című versek *mintha* ennek a narratívának volnának az életrajzi dokumentumai.⁶⁰ Illusztrálják a költő regényben megjelenített, elkerülhetetlen sorsát: a megjövendölt sikert, a színészi pálya kudarcait s az anyagi nehézségeket. S ezt a narratívát erősítik a főhős tulajdonnevei is. A 'Sándor', 'Borostyán', 'Pönögei Kis Pál',⁶¹ 'Petőfi' megnevezések ugyanarra a személyre vonatkoznak, mégis konnotációjukban eltérnek egymástól, hiszen a főhős egy-egy potenciális identitáslehetőségét tükrözik: a magánembert és jóbarátot, a színészt, a bizonytalan-rejtőzködő és az önmagát felvállaló költőt – kirajzolva ezáltal akár a híres költővé válás sikertörténetét is.⁶² A költő ezt így foglalja össze színházi bukása után: „Borostyán a színész ma meghalt, de hamvaiból feltámadt Petőfi, a

60 A citált költemények közül a *Dínomdánom* és a *Jövendölés* (más címen: *Az álom*) készült Kecskeméten 1843-ban, azonban az utóbbi verset Szokoly 1842-re datálja. A *Hozzá* és a *Búcsú a színésztől* már 1844-ben készült, a pesti segédszerkesztői állás megszerzése után. Az *Első szerepem*, *Felköszöntés* és a *Disznótorban* azonban valóban 1842 végén keletkezett, viszont még Székesfehérváron. PETŐFI Sándor, *Petőfi Sándor Összes Művei, I–III. kötet*, szerk. KISS József, Bp., Akadémiai Kiadó, 1973–1983.

61 Pönögei Kis Pál valójában a költő közköltészeti alteregója, lásd: CSÖRSZ RUMEN István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg... Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226.

62 A költői álneveiről irodalomtörténeti igényű értékelés: KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, i. m., 79.; Uő., *Petőfi Sándor művészi névhasználatáról*, Magyar nyelv 95(2000): 74–81.

költő!” (163) (Iser egyébként lexikális szinten megvalósuló *kombinációnak* tekinti ezt az eljárást, ahogy T. S. Eliot rímelésének elemzésekor fogalmaz: „a kombináció itt a hasonlóban meglévő különbség fölmutatására szolgál.”)⁶³

Nemzetkarakterológiai szempontból lényeges, hogy Szokoly Petőfije – geniális népi karakterként, Csokonaihoz hasonlóan – hevesen *pipázik* alkotás közben. Ez nem meglepő, hiszen a pipa az 1850-es évekbeli Petőfi-ábrázolások állandó attribútuma – a későbbi kard, lant, esetleg (valamely forradalmi írását tartalmazó) kézirat helyett. A kiskőrösi Petőfi-szobor (1861–62), Jókai Mór *Politikai divatok* (1863) című regénye (mely a költőt valamennyi „szerepében” ábrázolja), valamint Lotz Károly és Marastoni József *Petőfi halála* (1863) című litográfiája jól mutatja, hogy a szabadságharc utáni önkényuralom enyhülésével azonnal megkezdődött a hétköznapi-népies Petőfi-ábrázolások fokozatos „militarizálódása” és átpolitizálódása.⁶⁴ A pipázás – többek között Faludi Ferenc és Csokonai után – természetesen Petőfi költészetében is gyakori téma volt, s a költő alkotási módszeréről beszámoló tanúk is gyakran kiemelték, hogy a költő alkotás közben rengeteget dohányzott. Azonban a motívum korai Petőfi-ikonológiában való rögzülésében és aktualizálódásában talán a Bach-korszakban bevezetett állami dohánymonopólium kiváltotta általános felháborodás és elégedetlenség is közrejátszott, mely a neoabszolutizmus alatti központosítások kiváltotta legjelentősebb osztársadalmi ellenállást jelentette.⁶⁵ Emiatt a bukott szabadságharc után a korábbinál is erősebben igyekeztek a dohány termesztését és fogyasztását a nemzet javára tett szolgálatként s hazafias gesztusként megjeleníteni.⁶⁶ Érzékletes adalék, hogy 1860 nyarán – a Széchenyi-botok mellett – Petőfi-pipákat árusítottak a Nemzeti Színház melletti vásáron.⁶⁷



A költő színészkalandjainak és irodalmi beérkezésének ábrázolása önmagában egyáltalán nem lett volna hálátlan feladat – s nem csak a jelentős társadalmi érdeklődés miatt. Például ideális tárgya lehetett volna egy *művészörtönetnek*, melyben az önmagát kereső, a művészetet kihívásait (pl. a művészi szegénység-



63 ISER, i. m., 28.

64 Az irodalmi életmű fogadtatástörténetével párhuzamosan. Vö. MARGÓCSY, „Az apostol” sorsa..., i. m., 1073–1076.

65 Nem véletlen, hogy 1860 tavaszán a kormány enyhíteni kényszerült az (egyébként nem túl eredményes) dohányrendeleten. Az általános elégedetlenségre – a feketekezeskedelem különböző formái mellett – szemléletes példa lehet, hogy Kolozsvártott egy bizonyos Tóth Pál ácsmestert egy *Búcsú a pipától* című – izgató tartalmú – költemény nyilvános elszavalása miatt állították hadbírótság elé 1851-ben. DEÁK Ágnes, *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*, Actas 10(1995/4): 27–59.; RESS Imre, *A neoabszolutizmus és a provizórium kronológiája: a Magyar Korona országaiiban 1849–1867*, Bp.–Szófia, Institut za Istoricheski Izsledvanija–Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022, 38, 42, 11, 129.

66 PATONAI Anikó Ágnes, „*Nem ölhetik meg jobban a magyar embert!*” Tompa Mihály és az 1851-es dohányrendelet, *Studia Litteraria* 60(2021/3–4): 137–153.

67 *Mi újság?*, Vasárnapi Ujság, 1860. július 29., 277.

get)⁶⁸ megjelenítő Petőfi tehetsége és ambíciói miatt diszharmonikusan kötődik környezetéhez. (Eltérően a későbbi művészgényektől, melyekben a művész és környezete ambivalens viszonyát inkább egyfajta művész–polgár ellentét vagy kiábrándult életérzés határozza meg.) Mint látható, e hipotetikus művészgény kezdeményei megtalálhatók Szokoly munkájában is. Emellett Petőfi bámulatos sikere, fordulatos karriertörténete a nemzeti önelbeszélés számára is analógiaként szolgált a szabadságharc után. Példaként idézhető Az Ország Tükre egyik cikke, mely a reformkorban alapított nemzeti egyesületeket és társulatokat hasonlította Petőfi sikertörténetéhez:

És mindezen egyesületek, társulatok közt alig volt egy is úgy megalapítva, mint kellett volna – kivéve a Széchenyi alkotmányait. Ugy indult majd mindenik a nagy élet pályára, mint kortársuk Petőfi, ki mikor télviz-időn feneketlen utakon, gyalog s nem a legépebb ruházatban, melynek zsebében öt huszas vala, Debreczenből egyenesen Pestre jött! – különbség csak az, hogy Petőfi vállalkozása fényesen sikerült, míg egyleteink olyan öt huszasos pénztárakkal maradtak továbbra is.⁶⁹

Orlai Petrich Soma jelentős kritikai elismerést és közönségsikert tudott elérni ugyanezen témát (és történetet) ábrázoló festményével, játékba hozva az előbb felvetett olvasati lehetőségeket is. A festőnek azonban jóval könnyebb feladata volt a regényíróhoz képest, hiszen csak egyetlen, az egész korszakot szimbolikusan összesűrítő pillanatot kellett megragadnia Petőfi ínséges napjaiból; ezáltal nem ütközött a történetmeséléshez szükséges adatok hiányának akadályába.⁷⁰

▼

68 Nyilván nem függetlenül az irodalmi mezőben lezajló, korabeli professzionalizációs folyamatoktól s a költők társadalmi státuszáról, az irodalmi-szakmai szolidaritásról szóló diskurzustól. Vö. T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: A Magyar Írói Segélyegylet esete*, Irodalomtörténet 2008, 350–356.

69 X, *Két hét története*, *Az Ország Tükre*, 1862. február 15., 51.

70 OWAIMER, *Egy Petőfi-ábrázolás...*, i. m., 81–106.